

МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ «Фракийские земли и Северное Причерноморье в античную эпоху»

7–8 апреля 2011 г. на историческом факультете Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина состоялся Международный симпозиум «Фракийские земли и Северное Причерноморье в античную эпоху». Наряду с харьковскими историками, в его работе приняли участие ученые из Болгарии, России, Польши и Германии, представлявшие Софийский университет «Св. Климент Охридски», Великотырновский университет «Св. Кирилл и Мефодий», Институт всеобщей истории РАН, Российский государственный гуманитарный университет, Московский государственный институт международных отношений, Белгородский государственный университет, Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, Познаньский университет им. Адама Мицкевича и Немецкий археологический институт (Франкфурт-на-Майне). На симпозиуме было заслушано около двадцати докладов, посвященных истории, материальной и духовной культуре древних народов Северного Причерноморья и фракийских земель во II тыс. до н. э. — V в. н. э. Предлагаем вашему вниманию ряд статей, написанных на основании этих докладов.

Д. В. Ботева

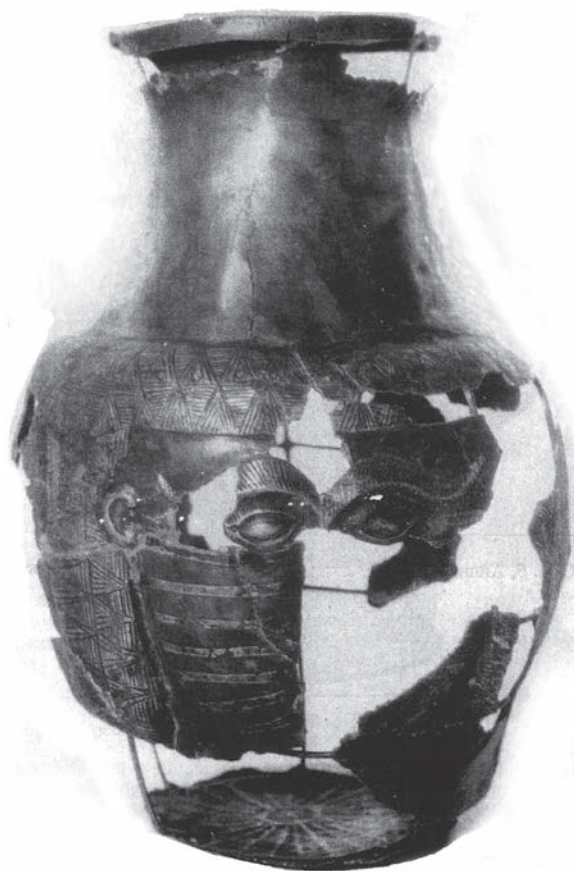
Тракийските сребърни наколенници(?) и сребърният съд от Мاستюгино — възможности за алтернативна интерпретация

ред находките от подмогилните погребения в района на с. Мастюгино, Воронежска област (Югозападна Русия) [1], силно впечателение прави сребърният съд, върху който е имало изобразени три човешки лица. За съжаление артефактът е силно фрагментиран и е запазена относително по-голяма част само от едното (фиг. 1) [2]. Неговата неповторимост в много голяма степен се дължи на позлатените линии, поставени и от двете страни на лицето. До момента уникално сред известните съдове от античната епоха, това е обозначено с линии човешко лице намира неочакван паралел при емблематични за тракийската култура паметници, традиционно определяни като кнемиди.

Става дума за четирите сребърни артефакта с човешко лице в горната им част: един от Враца (днешна Северозападна България), открит в богато тракийско подмогилно

@ Д. В. Ботева, 2017

Фиг. 1. Съдът от Мастюгино [8, с. 57]

Fig. 1. The vessel from Mastyugino [8, с. 57]

погребение през 1965–1966 г. в центъра на града (фиг. 2–2а) [3, с. 10, фиг. 3]¹, двата от Аджигьол (района на Тулча, недалеч от Дунавската делта), открити в аналогичен контекст през 1931 г., но публикувани едва през 1969 г. (фиг. 3–4) [11, S. 217–219 с табл. 112–114; 12 (= 13, р. 52–55, 104–122); виж също 14, р. 542; 15]² и наскоро откритият между селата Маломирово и Златиница недалеч от Ямбол (Югоизточна България), също в богато подмогилно погребение (фиг. 5–5а) [19, р. 180–181]. Последната находка потвърди впечатлението, че разглежданите паметници се откриват по един³, въпреки логичното очак-

¹ След публикуването му, наколеникът от Враца многократно е обсъждан от изследователите [4, с. 59–60, 134–135; 5, р. 34, фиг. 93; 105, кат. № 248; 6, р. 21; 7, р. 159; 8; 9, с. 23–30; 10, с. 111]. Благодаря на колегата Нарцис Торбов (завеждащ отдел „Археология“ на Регионалния Исторически музей, Враца) за отзивчиво направените и предоставени снимки на паметника.

² Наколеникът, определян като № 1 е коментиран също многократно [16, р. 96–97; 17, р. 45–46; 118, *passim* и мн. др.].

³ Очевидно не е коректно определянето на двата наколеника от Аджигьол като чифт: “The chief finds at Agighiol were... a pair of silver greaves...” [17, р. 38]; “A pair of silver greaves found in 1934 in a burial at Agighiol...” [7, р. 159; виж 6, р. 21]. Изрично уточнение, че двата наколеника не са чифт виж и при V. и L. Sîrbu [14, р. 541].

Фиг. 2. Наколеникът(?) от Враца [54, с. 248]
 Fig. 2. The greave(?) from Vratsa [54, с. 248]

Фиг. 2а. Наколеникът(?) от Враца при откриването му [4, с. 59]
 Fig. 2a. The greave(?) from Vratsa as just discovered [4, с. 59]

ване да бъдат чифт¹. Обстоятелството трябва задължително да се отчита, когато се правят опити за интерпретирането на четирите сребърни артефакта.

Това е и причината да съм скептична към традиционно правената аналогия между тези паметници и изображението на наколенник върху левия крак на конника от известната апликация от Летница (фиг. 6)². Асоциацията е възприета без никакви уговорки на практика от всички изследователи, които са се занимавали било със сребърните наколенници, било със съкровището от Летница [13, р. 111; 8, с. 92; 29, р. 244; 7, р. 159; 25, с. 8; 6, р. 21; 5, р. 53, 77, 92–93 и мн. др.], въпреки очевидния факт, че десният крак на конника остава невидим за нас и поради това няма гаранция, че е носил само един наколенник³. Ако се вземе предвид подобна възможност, коректният изследователски анализ на изображението от тази апликация ще трябва да се обърне към принципно различен тип наколенници, които били правени по двойки (чифт), при това от бронз, а не от сребро. Някои от тези бронзови чифтове наколенници са украсени на мястото на коляното с изображение на горгоната Медуза или с образа на друго божество. Може би най-популярният пример за този тип паметници

¹ Венедиков [3, с. 23] изказва предположение, че във Врачанската могила наколенниците били чифт, но единият е откраднат още в античността. След последната находка подобна теза вече не би могла да се поддържа.

² Летница е село в Ловешка област, Централна Северна България. Там е открито едно от най-интересните тракийски съкровища [20; 21, р. 52–54, 59–66, фиг. 4/1–6 и фиг. 5/1–2; 22; 23, р. 207–209; 7, р. 160–171; 24, с. 68–140; 25; 26, р. 41–50 и мн. др.]. За алтернативно четене на някои изображенията виж Ботева [27; 28].

³ Кнауер отбелязва, че „ловецът” върху апликацията от Летница носи κνίμιδες (а не κνίμις) [29, р. 243].

Фиг. 3. Наколеник(?) № 2 от Аджигьол [12, pl. 112]

Fig. 3. The greave(?) No 2 from Agighiol [12, pl. 112]

са наколениците от Руво в Апулия¹. Наскоро земите на древна Тракия обогати-ха знанията за древността с още един чифт бронзови наколеници, чиято горна част е украсена с образа на богинята Атина (фиг. 7). Те бяха открити през 2004 г. сред богатия инвентар на погребението в могилата Голямата Косматка край град Шипка². Чифтът наколеници от Голямата Косматка потвърждава наличието на някои важни характеристики на този тип паметници, които ги отличават същест-вено от известните до момента четири тракийски сребърни артефакта, определяни като кнемиди.

Очевидно е, че бронзовите наколеници е трябвало да следват плътно формата на крака, за който били предназначени³. Поради това те на практика се отличават същест-вено не само от един чифт до друг; дори в рамките на един и същи чифт левият и десният наколеник се различават значително. Много показателен пример са чифт бронзови наколеници от Вергина, при които левият е с около 3.5 см по-къс от десния⁴.

¹ Датирани са в периода 550/500 BC и се съхраняват в Британския музей, зала 73: www.mlahanas.de/Greeks/LX/Greaves_BMGR1856_12_26_615.html (състояние към 27.04.2010).

² За могилата Голямата Косматка виж Китов [30].

³ Като пример може да се посочат бронзовите наколеници от богато погребение при Ciumești, Румъния [31, S. 278, 280, фиг. 6]. Кнауер твърди, че "...most greaves from the early sixth century on... imitate the underlying anatomy" и обяснява този факт като "the complex idealizing message of the concept of heroic nudity" [29, p. 238].

⁴ Виж Andronikos [32] и наскоро Palagia [33]. Проблемът е дискутиран подробно от Riginos [34, p. 103–104].

Фиг. 4. Наколенник(?) № 1 от Аджигьол [12, pl. 113]

Fig. 4. The greave(?) No 1 from Agighiol [12, pl. 113]

Тази най-важна за бронзовите кнемиди характеристика не се наблюдава при четирите тракийски сребърни артефакта, които очевидно не следват плътно формата на крака.

Прави впечатление също така, че при бронзовите кнемиди, които като правило се откриват като чифт, независимо дали са украсени с лице в областта на коляното (фиг. 7) или не, долният ръб се спуска почти отвесно надолу. При сребърните артефакти обаче долният ръб е извит леко навън и дори нагоре (фиг. 2а; 5). Този конструктивен детайл би могъл да подсказва наличието на функционални разлики между двата вида паметници.

Налице е и трета много важна особеност. При повечето от бронзовите наколенници не са оформени дупки по ръбовете на двата им вертикални края¹, поради което отдавна вече е предположено, че те не са били завързвани, а били поставяни и задържани здраво на крака „единствено чрез еластичността на метала“ [36, S. 26; 37, p. 151; 38, p. 623]. От друга страна, при обсъжданите тук сребърни паметници се забелязват по четири малки дупчици, разположени в задната част в четирите ъгъла. Тази характеристика се наблюдава без никакво изключение при всичките известни до момента сребърни артефакти (фиг. 4; 5а)². При бронзовите кнемиди подобни мал-

¹ Такива липсват при наколенниците от Голямата Косматка (лична информация от Диана Димитрова, за която ѝ благодаря; проблемът не е засегнат при Kitov [30, p. 46]); от Дервени, Северна Гърция [35, с. 64–65, фиг. 43]; от Вергина, Северна Гърция [35, с. 226, фиг. 128] и мн. др.

² Виж http://www.thracians.net/index.php?option=com_datogallery&Itemid=76&func=detail&id=188 (състояние към 19.03.2011) за 3D представяне на наколенника от Маломирово–Златиница. За кнеמידата от Аджигьол [11, p. 218–219, табл. 112–113].

Фиг. 5. Наколеникът(?) от Маломирово – Златиница [19, р. 181]

Fig. 5. The greave(?) from Malomirovo – Zlatinitsa [19, p. 181]

Фиг. 5а. Наколеникът(?) от Маломирово – Златиница, детайл [55, с. 67]

Fig. 5a. The greave(?) from Malomirovo – Zlatinitsa, a detail [55, c. 67]

ки дупчици се откриват много рядко, а техният брой и разположението им се различават съществено при отделните чифтове [8, с. 42, фиг. 32; 39, фиг. 216 и др]. Засега, доколкото ми е известно, само при един чифт бронзови наколенници (от Ciumești [31, S. 278, 280, фиг. 6]) са засвидетелствани четири дупчици, разположени така, че да дадат основание за предположението, че съответните кнемиди „били връзвани с по два ремъка над глезена и под коляното” [29, S. 290, бел. 18], каквото е традиционното мнение и за сребърните артефакти. Забелязано е все пак, че тези дупчици са прекалено фини, за да бъдат използвани за връзване¹, откъдето пък се ражда идеята, че чрез тях е била закрепвана подплата за омекотяване [41, S. 100]². Фактът, че при съответните сребърни паметници броят и разположението на въпросните дупчици са фиксирани, налага да се търси друг подход към тях. От гледна точка на направеното вече наблюдение за сравнително ограничени брой бронзови наколенници открити в тракийските земи, особено при сравнение с големия брой на бронзовите шлемове [6, р. 21], е невъзможно да се очаква установена тракийска традиция при производството на наколенници³.

¹ При римските наколенници дупките са много по-големи и без съмнение били предназначени за връзвачи ремъци [40].

² Виж също Fortenberry: “some of these holes still retain fragments of leather thongs by which the metal would have been attached to a backing of perishable material” [38, p. 623].

³ Огненова-Маринова (с по-ранната литература) изказва хипотезата, че един от чифтовете бронзови наколенници, открити във вътрешна Тракия, бил произведен в Месамбрия Понтика [6, р. 21].

Всичко казано дотук дава основание, според мен, да се търси друго функционално предназначение на артефактите, определяни традиционно като тракийски сребърни наколенници.

Съществена разлика между двата вида кнемиди се наблюдава и по още един показател — пропорциите в рамките на отделните паметници. Прави впечатление например, че за лицето е отделена значително по-голяма част от съответния артефакт при сребърните, отколкото при бронзовите. При всичките четири единични лицето заема между около $1/3.73$ до около $1/3.88$ част от паметника, докато лицето при бронзовите двойки наколенници заема едва около $1/6.25$ част. Много е възможно тази особеност също да е резултат от различните функции на двата вида разглеждани артефакти.

Очевидно е, по мое мнение, че единствената обща характеристика между дефинираните тук два вида паметници — такива от сребро, засвидетелствани засега винаги само по един (фиг. 2–5), и такива от бронз, които като правило са по двойки (фиг. 7) — е съществуването на лице, изобразено върху горната им част, но дори и то като че ли подчертава повече различията, отколкото някакви прилики. Въпреки тези фундаментални отлики, по традиция изводите по отношение на бронзовите двойки наколенници автоматично се отнасят и към сребърните артефакти. Пример за подобно отношение е използването на женските лица върху бронзовите наколенници като аргумент за определяне на лицето върху така наречената Врачанска кнемида като женско [4, с. 59] — дефиниция, дадена първо от нейния откривател [3, с. 14; 10, с. 111], която впоследствие се превръща в общоприета аксиома, не очакваща и не изискваща доказване¹. Тази дефиниция е прехвърлена и към лицето върху сребърния артефакт от Маломирово–Златиница, независимо от неговите особености.

Много въпроси възникват и по отношение на предложените интерпретации на двата разглеждани артефакта от Аджигьол. Човешкото лице на така наречения наколенник № 1 е определено за женско (фиг. 4) [11, S. 218; 13, p. 52; 16, p. 96] заради наличието на накити [15, p. 269–270; 23, S. 294], докато лицето върху така наречения наколенник № 2 — като мъжко най-вече заради липсата на накити (фиг. 3) [11, S. 219; 13, p. 54; 15, p. 270]. Трябва все пак да се отчита обстоятелството, че за времето и територията, имащи отношение към анализирания тук проблем, нито обичите, нито огърлицата могат да бъдат решаващи за идентифицирането на пола и това стана категорично ясно благодарение на находките в Голямата гробница при Вергина [21].

При търсенето на приемлив отговор за всички тези многобройни въпроси, е необходимо — разбира се — да бъде анализирана наличната информация както от самите дискутирани артефакти, така и от античната историография. Необходимо е да се започне с най-същественния според мен факт — създаването им и тяхното функциониране само по един, а не по двойки. Разбира се, в древността е съществувала

¹ Преди време се опитам да провокирам дискусия по този въпрос [42, с. 109–118], но очевидно без успех. Въпреки съществуващата теза, че наколенник № 2 от Аджигьол изобразява мъжко лице (виж тук по-долу), традицията всичките четири лица да бъдат определяни като женски продължава [18, с. 30].

Фиг. 6. Апликацията от Летница [3, фиг. 15]

Fig. 6. The applique from Letnitsa [3, fig. 15]

Фиг. 7. Наколенниците от Голямата Косматка (снимка Ст. Димов предоставена от Д. Димитрова)

Fig. 7. The greaves from Golyamata Kosmatka (Photo St. Dimov, courtesy D. Dimitrova)

Фиг. 8. Наколеник от Олимпия [45, табл. 62, № 1]

Fig. 8. A greave from Olympia [45, табл. 62, № 1]

практиката да се воюва само с един наколенник, както става ясно от находките в гроб 12 при Денда¹. Но при разглежданите сребърни паметници обяснението, че и четирите са откривани по един², а не на чифтове, защото били част от парадното въоръжение³ не е убедително⁴. И ако археологическият контекст както в Аджигьол, така и във Враца е проблемен и оставя възможност за известна несигурност [4,

¹ Fortenberry обяснява практиката да се носи наколенник само на десния крак (“the practice of wearing a greave on only the right leg”) с факта, че в условия на битка щитът осигурява защита на левия крак, а дясната част на тялото остава уязвима и се нуждае от защита (“a shield would have provided protection to the left side in battle, leaving the right side of the body more vulnerable and in need of reinforcement”) [38, p. 626].

² Според Маразов “фактът, че скъпоценните тракийски наколенници се намират в един екземпляр” означава, че “те са отбелязвали само единия крак. Това е една ритуална практика, присъща за асиметричността на воинската функция” [18, с. 7].

³ Последно при V. и L. Sirbu [14, p. 542] и Маразов [18, passim]. Виж също Berciu, който предлага две възможни обяснения: “Les cnémides d’argent provenant des sépultures sont des pièces de parade ou peut-être elles ont un caractère funéraire...” [13, p. 120]. Fortenberry предполага, че носенето на наколенник на десния крак символизира статут (“a single metal greave was worn on the right leg as a symbol of status or rank”) [38, p. 627].

⁴ Още по-неубедително според мен е обяснението, предложено от Taylor: “the objects... were used during hunting and its attendant feasting and drinking, to which the scenes on them directly relate” [43, p. 128].

с. 118–124], сега, след находката от Маломирово–Златиница, проучена при редовни археологически разкопки, се отваря място за сериозно съмнение: били ли са четирите сребърни артефакта произведени и мислени като наколенници или не¹. Поради това, когато по-долу се позовавам на тези паметници като наколенници ще си позволя да поставям и въпросителен знак².

Бих рискувала също така с още една констатация: разбира се, че тези четири сребърни артефакта имат в общи линии формата на наколенници, но в тях лесно може да се открие и схематична антропоморфна фигура. Затова и логично възниква въпросът дали малките дупчици, за които говорих по-горе, не са били необходими като места за гвоздеи. Това би означавало, че разглежданите паметници са покривали нечии крак, а нещо направено от дърво. Две подобни малки дупчици са засвидетелствани при сребърната глава от Перету (Румъния) [44, S. 144–147, 162–164]³, поради което се предполага, че е била прикрепена към дървена пръчка⁴. Подобна вероятност по отношение на дискутираните от мен сребърни паметници може да се отхвърли или потвърди единствено чрез бъдещи прецизни анализи (включително химически) и наблюдения на археологическия контекст⁵.

Проучването на многобройните проблеми свързани с разглежданите тук паметници минава, разбира се, и през детайлно вглеждане във всеки един от иконографските елементи върху тях. Прави впечатление например, че всичките четири артефакта са характеризирани с по две завити змии, изобразени по почти еднакъв начин точно под човешкото лице⁶. От формална гледна точка наистина е допустимо те да бъдат разглеждани като отзвук на спиралите, завършващи с противоположни волути точно под коляното на архаичен наколенник от Олимпия (фиг. 8) [45, S. 100–101 с табл. 62, № 1]⁷, но в същото време е очевидно, че изразяват съвсем различна идея. Макар змията да е често използван мотив за украса на бронзовите наколенници от архаичната епоха⁸, при тях тя се различава съществено от двете змии под лицето на четирите сребърни наколенника(?). Двете завити „тракийски“ змии изглеждат напълно еднакви върху четирите паметника и създават впечатление за съществуването на някакъв фиксиран образ в тракийското мислене. Още по-впечатляващ е фактът, че

¹ Известно съмнение е изразено вече от Маразов: “Функцията на тези кнемиди е все още недокрай изяснена (...) Изключено е да се допусне, че при едрите си мерки погребеният в Маломирово — Златиница млад цар би могъл да надене на крака си доста малката кнемида. Следователно, може да се предположи, че наколенниците са имали друг, както култов, така и чисто символичен смисъл” [18, с. 31].

² Апликацията от Летница (фиг. 6) тук не е релевантна, тъй като изображеният конник може да е имал и втори наколенник — виж коментара по-горе.

³ Определянето на този артефакт като ритон според мен не е убедително.

⁴ “Der Gegenstand diente vermutlich einem getischen König als Zepter. Die beiden Löcher können von der nachträglichen Befestigung des Stücks an einen Holzstab herrühren, wodurch es zum Zepter wurde” [44, S. 162]. Също и Маразов [8, с. 52] и Farkas [17, р. 39].

⁵ Fortenberry съобщава, че някои от дупчиците на кнемидата от гроб 12 при Denda “still retain fragments of leather thongs...” [38, р. 623]. Подобно изследване за съжаление не е правено на другите наколенници.

⁶ Повечето автори разпознават в тези изображения змии [виж напр. 17, р. 45]. Маразов ги определя като змии, излизаци „от черупки на раменете” [18, с. 30; виж също 7, р. 159: “snail shells”].

⁷ Виж също Мааß: “die Beinschiene aus dem thrakischen Schatzfund von Wratsa (sic) zeigt sowohl im Knieschmuck als auch in den Schlangengliederungen deutliche Anklänge an solche archaischen Vorbilder” [37, S. 149].

⁸ За украсата на бронзовите наколенници виж Kunze [46, S. 72–75], Koenigs-Philipp [41, S. 100–101, табл. 62, № 1, табл. 63].

този „фиксиран“ тракийски образ се явява при два от четирите артефакта заедно с конен персонаж (фиг. 4; 5а).

Може би най-изненадващата особеност на разглежданите паметници са позлатените линии върху лицето при два от тях (фиг. 2–3), които от своя страна намират точен паралел с лицето върху сребърния съд от Мастюгино (фиг. 1), който също произхожда най-вероятно от богато подмогило погребение¹. Близостта между тези паметници отдавна вече е коментирана от изследователите [13, р. 118, бел. 64; 8, с. 5; 17, р. 45; 44, S. 163]². Липсва обаче единомислие при дефиниране на линиите: някои говорят за „татуировка“³, други — неопределено за „линии“ / „ивици“ / „ленти“⁴. Съществуването на несигурност за характера на линиите върху човешките лица е показано ясно чрез въпросителния знак, поставен от Никола Теодосиев: „tattooed(?) face“ [5, р. 34]. Очевидно е, че разликата не е само терминологична, а отразява принципно различно разбиране за тракийската култура, тъй като в единия случай линиите биха били перманентни, а в другия — временни, поставяни по определен (периодично повтарящ се?) повод в живота на съответната общност. Поради тази причина въпросът е с изключителна важност и изисква обоснован отговор.

Две са сведенията в античната литературна традиция, които най-вероятно имат отношение към интересувания ни проблем⁵. Още Херодот (V, 6, 2) съобщава, че при траките „татуирането се смята за благородно, а нетатуирането — за неблагородно“. Употребеният от Халикарнасеца глагол στίξω не би трябвало да създава колебание в превода⁶. Допълнение и уточнение на херодотовата информация се открива при Хезихий в коментара му към творбата на Аристофан „Вавилонци“ (Aristoph. Babylon., fr. 90) [50, р. 156–157]. Така става ясно, че в античността живеещите край р. Истрос били известни с татуираните чела и пъстрите дрехи. Комбинираните сведения на Херодот и Хезихий подсказват възможен начин за интерпретиране на археологическите находки: татуировките по лицата на „благородни“ представители на обитателите от района на Долен Дунав без съмнение намират паралел с татуираните лица върху двата сребърни наколенника(?) (фиг. 2–3).

Ако представените дотук аргументи са коректни, би било възможно да се предложи алтернативен „прочит“ на анализирания в настоящия текст четири тракийски сребърни артефакти. Въпреки традиционно наложилото се мнение, че те изобразяват Великата Богиня Майка [18, passim; 19, р. 181; 4, с. 135; 5, р. 34; 48, с. 426–428; 8, с. 93]⁷, би могло да се допусне, че всеки от тях носи стилизиран образ на знатен тракиец. Подобна възможност се подкрепя от ясното оформяне на две под-групи

¹ За липсата на сигурност за точните обстоятелства на неговото намиране виж Манцевич [1, с. 24].

² В по-новите публикации по темата [14; 15] позлатените линии върху човешките лица не са анализирани.

³ „Няма съмнение, че позлатените ивици показват татуировка“ [8, с. 80]; „a tattooed face“ [17, р. 45]; „Streifentätowierung“ [47, S. 119; виж също 2, с. 333; 44, S. 163 и мн. др.].

⁴ „Позлатени линии“ [10, с. 111]; „ивици, които са позлатени“ [48, с. 426]. Виж също: „Goldstreifen“ [11, S. 219]; „la face porte des raies“ [13, р. 54]; „...bandes horizontales dorées“ [14, р. 542].

⁵ Манцевич привежда сведения на античните автори за татуирането при агатирците, тъй като обвързва съда от Мастюгино именно с това племе [2, с. 332–333].

⁶ Liddell, Scott: „I. to mark with a pointed instrument, to prick...; II. to tattoo, as the Thracians used to do (Hdt 5, 6)...; 2. to brand, as a mark of disgrace (Hdt 7, 35)...; 3. merely for the purpose of marking as one's property“ [49, р. 1431].

⁷ Изключение от тази традиция прави единствено В. Kull, която аргументира с бръшляновия венец възможността върху Врачанския наколенник да е представен бог Дионис [23, S. 294]. В същото време тя е склонна да види в двете кнемиди изображение на „ein Paar“ [Ibid.].

при четирите паметника : с нетатуирани и — съответно — с татуирани лица. Под нетатуираните лица и при двата наколенника(?) (фиг. 4–5) е изобразена огърлица от мъниста, които са почти идентични при двата паметника. Подобна огърлица липсва при кнемидите(?) с татуираните лица. Наблюдението се допълва от факта, че такава огърлица е налице и при сребърната глава от Перету [8, с. 52; 17, р. 39; 44, S. 147, 163]¹. Друга обща черта на тази под-група са сюжетните сцени, изобразени в долната част на двата паметника, като една от тези сцени е обща за двата — конник застанал пред змия. Трябва изрично да се посочи, че тази сцена е един от най-популярните сюжети в тракийския образен език през римската епоха [51, с. 15; 52, S. 78]. Налице са и някои значими различия между двата артефакта от тази подгрупа. При наколенника(?) от Маломирово–Златиница фигурите на хора, животни и митични същества са разположени и от двете страни: вляво (гледано отпред) е изобразен кентавър, който държи животно (вероятно малко козле) сякаш го предлага на змията, насочила главата си към него², а под тази сцена е представена граблива птица (сокол или орел), сграбчила с краката си заек [19, р. 181]; вдясно се вижда конник с ритон в ръка³, към когото змия е насочила главата си; по-долу е изобразена седнала жена (богиня?) [19, р. 181; 18, с. 12], с чаша и вретено в ръце, а зад трона ѝ е застанала прислужница [18, с. 12–13]. При наколенник(?) № 1 от Аджигьол сюжетните сцени са поставени единствено вляво (гледано отпред): конник с лък във вдигнатата дясна ръка застанал пред змия, а по-долу се вижда седнала мъжка фигура с граблива птица и с рог (или ритон с формата на рог)⁴ в двете ръце. Дясната страна на тази кнемида(?) е без сюжетни сцени; изобразено е фантастично същество с тънко и много дълго тяло, чието идентифициране засега е невъзможно⁵.

При подгрупата, в която влизат артефактите с татуирани лица (фиг. 2–3), също се наблюдават някои важни общи характеристики: нито един от двата не включва сюжетни сцени, а доминират са изображенията на змии и драконоподобни същества. Забелязват се и някои различия. Реконструкцията на недобре запазената кнемида(?) № 2 от Аджигьол внушава, че нейните две страни са включвали напълно идентични иконографски елементи, но при Врачанския наколенник(?) е налице една значима разлика между картинните текстове върху двете му страни: вляво (гледано отпред), под татуираната страна на лицето, граблива птица е сграбчила с краката си драконоподобно същество, докато вдясно птицата липсва, а драконоподобното същество е с крила. Традиционно се приема, че тези „змийски елементи“ върху тракийските кнемиди(?) са стилизирани мускули⁶, тъй като формално са много близки със споменатия по-горе архаичен наколенник от Олимпия (фиг. 8) [37, S. 149; 45, S. 100–101 с табл. 62, № 1]. Възниква обаче логичният въпрос: защо тази стилизация на мускулите се явява двустранно единствено при онези сребърни кнемиди(?), върху които са поставени татуирани лица? И защо при сребърните наколенници(?), върху които са поставени нетатуирани лица, тя или напълно отсъства, или се явява едностранно?

¹ Прави впечатление, че лицето от Перету също е без татуировка.

² Изследователите разчитат тази сцена по принципно различни начини: Agre я интерпретира като “a centaur strangling a boar” [19, р. 181], докато Маразов вижда „кентавър, който подава заек на стоящия вдясно с ритон в ръка конник” [18, с. 11].

³ Според Agre това е изображение на “the king drinking from a rython” [19, р. 181].

⁴ Според Маразов „седейният герой” е „с орел и фиала в ръце” [18, с. 41].

⁵ Farkas го описва като “a snake-headed monster” [17, р. 45], но главата на това фантастично същество със сигурност не прилича на змийска.

⁶ Ognenova-Marinova: “la façon de souligner les muscles des jambes, notamment par des dragons marins”; “le monstre marin ... ketos (κῆτος)” [6, р. 21]; Farkas: “the muscle stylizations are elaborated into a snake-headed monster” [17, р. 45].

Очевидно става дума за особености, които не са случайни и тяхното задълбочено проучване е наложително. Принципно важен момент по отношение на тяхното разбиране би бил опитът да се установи, дали те са създадени, за да бъдат мислени като наколенници или не. В подкрепа на един евентуално отрицателен отговор би било и тяхното място в погребалния контекст, тъй като те са откривани при главата¹. Ако D. Verciu е прав когато твърди, че сред находките от Аджигьол някои мъниста са същите като тези, изобразени върху огърлицата на наколенник(?) № 1 [11, S. 218; 13, p. 52; 44, S. 162–163], логично възниква възможността лицето върху въпросния артефакт да представя всъщност самия покойник. Подобно предположение би могло да намери подкрепа и в лесно разпознаваемата схематична антропоморфна фигура, очертаваща се и при четирите паметника. Всички изобразени дотук аргументи ми дават основание да допусна, че става дума за четири изображения на починали представители на тракийския владетелски елит, създадени за нуждите на съответните погребални церемонии². В такъв случай би било по-коректно да се говори не за сребърни наколенници, а за сребърни изображения на починалите. Това би означавало, че различните иконографски елементи, включително наличието до момента на два вида татуиране, върху разглежданите паметници ще са предопределени от личностните различия по отношение на воински постижения, социален и религиозен статус на всеки един от тях.

Единствено бъдещи находки и нови задълбочени анализи, необременени от традиционно наложили се хипотези, биха показали дали така очерталите се възможности са реални. Отнесено към сребърния съд от Мастюгино, с който започна настоящето изложение, казаното дотук създава поредната алтернатива. Прави впечатление, че върху него са били изобразени три (не четири, нито две) човешки лица, но поради фрагментарното му състояние остава неясно, как са изглеждали двете, които са загубени за съвременните изследователи. Възможно е, разбира се, трите лица да са били еднакви, т. е. и трите да са били двустранно татуирани, по начина, който се вижда върху запазената част от съда. Потенциално съществува и друга възможност, която е подсказана от анализираният тук тракийски сребърни наколенници(?): трите лица да са били различни, като едното би могло да е било нетатуирано, второто — едностранно татуирано и само третото да е било с двустранна татуировка. Евентуалното бъдещо доказване на една от тези две възможни реконструкции би подсказало съответна интерпретация не само на този паметник.

ЛИТЕРАТУРА

1. Манцевич А. П. Мастюгинские курганы. По материалам из собрания Государственного Эрмитажа // АСГЭ. — 1973. — Вып. 15.
2. Манцевич А. П. Серебряный сосуд Мастюгинского кургана // АА. — 1958. — Vol. 9.
3. Венедиков И. Новооткрито тракийско могилено погребение във Враца // Археология. — 1966. — Кн. 1.
4. Торбов Н. Могиланската могила във Враца. — Враца, 2005.

¹ Подобна информация е налична за Маломирово–Златиница (лично съобщение на откривателя Даниела Агре, за което ѝ благодаря) и за Враца: „при главата на покойника на ок. 60 см” [виж 3, с. 11]. Коректно е да се каже също, че в Могиланската могила във Враца шлемът [4, с. 135, табл. IX, № 10] е бил на ок. 80 см от десния крак, но при погребението той бил разтрошен на части и затрупан с камъни. При подобна ситуация не би трябвало, според мен, да се очаква присъствието му при главата на мъртвия.

² Погребалният характер на тракийските сребърни кнемиди (?) е предположен още от Verciu [13, p. 120].

5. *Theodosiev N.* North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC (BAR International Series, 859). — Oxf., 2000.
6. *Огнепова-Маринова Л.* L'armure des Thraces // *Archaeologia Bulgarica*. — 2000. — No. 3.
7. *Ancient Gold. The Wealth of the Thracians.* Catalog accompanying a traveling exhibition. — N. Y., 1998.
8. *Маразов И.* Наколенникът от Враца. — София, 1980.
9. *Венедиков И.* Съкровището от Враца. — София, 1975.
10. *Венедиков И., Герасимов Т.* Тракийското изкуство. — София, 1973.
11. *Berciu D.* Das thraco-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien // *Bericht der RGK*. — 1973. — Bd. 50.
12. *Berciu D.* Arta traco-getică // *Biblioteca de Arheologie*. — 1969. — Т. 14.
13. *Berciu D.* Contribution à l'étude de l'art thraco-gète. — București, 1974.
14. *Sîrbu V., Sîrbu L.* L'art des Gètes — un art narrative et symbolique // *Thrace in the Graeco-Roman World / A. Iakovidou (ed.)*. — Athens, 2007.
15. *Sîrbu V.* Agighiol — la tombe d'un basileus gète de la Dobroudja // *Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova / D. Gergova (ed.)*. — Sofia, 2008.
16. *Alexandrescu P.* Le groupe de trésors thraces du nord des Balkans (II) // *Dacia, N.S.* — 1984. — Т. 28.
17. *Farkas A. E.* Style and Subject Matter in Native Thracian Art // *Metropolitan Museum Journal*. — 1981. — Vol. 16.
18. *Маразов И.* Парадните наколенници в древна Тракия. — София, 2010.
19. *Agre D.* Royal grave from the mid-4th century BC from a tumulus near the village of Malomirovo-Zlatinitsa, Yambol region // *M. Reho, P. Ilieva. Thracian Treasures from Bulgaria*. — Borina Publishing House, 2006.
20. *Венедиков И., Павлов П.* Съкровището от Летница. — София, 1974.
21. *Alexandrescu P.* Le groupe de trésors thraces du nord des Balkans (I) // *Dacia, N.S.* — 1983. — Т. 27.
22. *Венедиков И.* Тракийското съкровище от Летница. — София, 1996.
23. *Kull B.* Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihrer Bedeutung für die Interpretation von "Prunkgräbern" // *BerRGK*. — 1997. — Bd. 78.
24. *Бошнаков К.* Тракийска древност. — София, 2000.
25. *Бошнакова А.* Съкровището от Летница: опит за тълкуване // *Старини*. — 2000. — Кн. 1.
26. *Reho M., Ilieva P.* Thracian Treasures from Bulgaria. — Borina Publishing House, 2006.
27. *Boteva D.* Bemerkungen über den Kode einer thrakischen bildlichen Erzählung // *Von Domicia bis Drama / V. Nikolov, K. Băčvarov (Hrsg.)*. — Sofia, 2004.
28. *Ботева Д.* Как „четем“ посланията на тракийските торовти? // *Phosphorion. Studia in honorem M. Čičikova / Д. Гергова (ред.)*. — София, 2008.
29. *Knauer E. R.* Knemides in the East? Some Observations on the Impact of Greek Body Armor on „Barbarian“ Tribes // *Nomodeiktēs: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald / R. M. Rosen, J. Farrell (eds.)* — Michigan, 1993.
30. *Kitov G.* The newly discovered tomb of the Thracian ruler Seuthes III // *Archaeologia Bulgarica*. — 2005. — No. 2.
31. *Rusu M.* Das keltische Fürstengrab von Ciumești in Rumänien // *BerRGK*. — 1969. — Bd. 50.
32. *Andronikos M.* Vergina. The Royal Tombs and the Ancient City. — Athens, 1984.
33. *Palagia O.* The Tomb of Philip at Vergina: Which Philip? // *Beazley Archive Lecture Series*. — [Електронный ресурс]. Режим доступа: www.Beazley.ox.ac.uk/archive/lectures/palagia.htm
34. *Riginos A. S.* The wounding of Philip II of Macedon: Fact and Fabrication // *Journal of Hellenic Studies*. — 1994. — Vol. 114.
35. *Φίλιππος βασιλεύς Μακεδόνων / επιμέλεια: Λουίζα Δ. Λουκοπούλου, Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος*. — Αθήνα, 1980
36. *Engelmann R.* Krieger aus Dodona // *Archäologische Zeitung*. — 1882. — Bd. 40.

37. *Maaf M.* Review on Emil Kunze: Beinschienen. Berlin/New York: de Gruyter 1991 // *Gnomon*. — 1995. — Hft. 2.
38. *Fortenberry D.* Single Greaves in the Late Helladic Period // *American Journal of Archaeology*. — 1991. — No. 4.
39. *Piotrovsky B., Galanina L., Grach N.* Scythian Art. — Leningrad, 1986.
40. *Zerbini L.* L'armatura perduta. — Soveria Mannelli, 2009.
41. *Koenigs-Philipp H.* Waffenweihungen // *Die Funde aus Olympia* / A. Mallwitz, H.-V. Herrmann (Hrsg). — Athen, 1980.
42. *Ботева-Боянова Д.* Проблеми на тракийската история и култура (Нов поглед върху сведения на Херодот и Тукидид). — София, 2000.
43. *Taylor T.* Flying stags: icons and power in Thracian art // *The archaeology of contextual meanings* / I. Hodder (ed.). — Cambridge University Press, 1987.
44. *Moscalu E.* Das thrako-getische Fürstengrab von Peretu in Rumänien // *BerRGK*. — 1989. — Bd. 70.
45. *Mallwitz A., Herrmann H.-V.* Die Funde aus Olympia. Ergebnisse 100-jähriger Ausgrabungstätigkeit. — Athen, 1980.
46. *Kunze E.* Beinschienen. Olympische Forschungen 21. — B., 1991. — (non vidi).
47. *Oppermann M.* Thraker zwischen Karpatenbogen und Ägäis. — Leipzig, 1984.
48. *Фол А.* История на българските земи в древността до края на III в. пр. Хр. — София, 1997.
49. *Liddell H. G., Scott R.* A Greek-English Lexicon. Eighth edition revised throughout. — N. Y., 1897.
50. *Aristophanes.* Fragments / Ed. and transl. by J. Henderson. — Harvard University Press, 2007.
51. *Ботева-Боянова Д.* За тракийския образен език и пътя към неговото «разчитане» // *Образ и култ в древна Тракия. Аспекти на формирането на тракийския образен език*. — Велико Търново, 2006.
52. *Voteva D.* Die Suche nach dem Kode der Weihereliefs einer schriftlosen Kultur // *Zeichen in der Archäologie (Zeitschrift für Semiotik)*. — 2006. — Hft. 1.
53. *Kitov G.* Golyama Kosmatka Tumulus // *M. Reho, P. Ilieva. Thracian Treasures from Bulgaria*. — Borina Publishing House, 2006.
54. *История на България*. — София, 1979. — Т. 1.
55. *Уилямс А. Р.* Българската треска за злато // *National Geographic* — България. — 2006. — Декември.

Резюме

Ботева Д. В. Фракийски сребърни поножи(?) та сребърна посудина з Мастюгина — можливості альтернативної інтерпретації

Людське обличчя, зображення якого помітне на сребърній посудині з с. Мастюгіно (Воронезька обл., Росія), вражає позолоченими лініями, що, найімовірніше, позначають татування. Вони знаходять близькі паралелі в зображеннях на виявлених в багатих фракийських курганних похованнях IV ст. до н. е. чотирьох сребърних позолочених предметах, які прийнято вважати поножами. Верхні частини цих артефактів оформлені у вигляді людського обличчя, яке інтерпретується переважно як зображення Великої Богині Матері. Незважаючи на очевидну схожість, згадані предмети утворюють дві підгрупи: на двох з них людські обличчя мають татування, в той час як на двох інших татування не позначені. Відрізняються вони й оформленням нижньої частини — під людськими обличчями, які не відзначені золотими лініями (тобто татуванням), зображені різні фігуративні сцени, а під татуваними обличчями такі сцени відсутні. Ретельний аналіз цих виробів дозволяє поставити під сумнів правомірність традиційної думки про те, що вони були виготовлені в якості поножей, а також запропонувати альтернативну інтерпретацію зображених на них людських облич. Крім того, в статті запропоновано два можливих варіанти реконструкції зображень на сребърній посудині з Мастюгіна.

Ключові слова: антропоморфні фігури, апликація з Летниці, Мастюгіно, вершник, сребърні поножи(?), татувані обличчя, «фракийські» змії.

Резюме

Ботева Д. В. Фракийские серебряные поножи(?) и серебряный сосуд из Мастюгино — возможности альтернативной интерпретации

Человеческое лицо, изображение которого различимо на частично сохранившемся серебряном сосуде из с. Мастюгино (Воронежская обл., Россия), впечатляет позолоченными линиями, вероятнее всего, обозначающими татуировку. Они находят близкие параллели в изображениях на обнаруженных в богатых фракийских курганных захоронениях IV в. до н. э. четырех серебряных позолоченных предметах, которые принято считать поножами. Верхние части этих артефактов оформлены в виде человеческого лица, которое интерпретируется преимущественно как изображение Великой Богини Матери. Несмотря на очевидное сходство, рассматриваемые предметы образуют две подгруппы: на двух из них человеческие лица имеют татуировки, в то время как на двух других татуировки не обозначены. Отличаются они и оформлением нижней части — под человеческими лицами, не отмеченными золотыми линиями (т. е. татуировкой), изображены различные фигуративные сцены, а под татуированными лицами такие сцены отсутствуют. Тщательный анализ этих изделий позволяет поставить под сомнение правомерность традиционного мнения о том, что они были изготовлены в качестве поножей, а также предложить альтернативную интерпретацию изображенных на них человеческих лиц. Кроме того, в статье предлагаются два возможных варианта реконструкции изображений на серебряном сосуде из Мастюгино.

Ключевые слова: антропоморфные фигуры, аппликация из Летницы, Мастюгино, всадник, серебряные поножи(?), татуированные лица, «фракийские» змеи.

Summary

D. Boteva. The Thracian Silver Greaves(?) and the Silver Vessel from Mastyugino — Possibilities of an Alternative Interpretation

The human face, still visible on the fragmentary preserved silver vessel from Mastyugino (Voronezh district, Russia), impresses with the gilt lines, which most probably indicate a tattoo. They find a close parallel in the Thracian silver gilt greaves dated to the 4th century B. C. The upper part of these four artifacts, all found in rich graves with tumuli, is shaped as a human face predominantly interpreted as imaging the Great Mother Goddess. Despite the obvious similarity between these four items, they form two distinctive subgroups: the human faces on two of them are tattooed (the parallel with the Mastyugino vessel is self-imposing) while the human faces on the other two are without a tattoo. Each subgroup shows a similar or almost similar decoration of the lower part of the artifacts: beneath the human faces not marked by gilt lines, i.e. by tattoos, different figural scenes are represented, while beneath the tattooed faces such figural scenes are missing. A thorough analysis of these four items puts forward the necessity of questioning the traditional opinion that they were produced and thought about as greaves and of offering an alternative interpretation of the human faces. Two possible reconstructions of the Mastyugino silver gilt vessel are offered as well.

Key words: anthropomorphic figure, appliqué from Letnitsa, Mastyugino, rider, silver greave(?), tattooed face, «Thracian» serpents.

